ИЖОДКОР МАҲОРАТИ

Д.ХОЛДОРОВ

Автор статьи рассматривает своеобразие художественного языка в произведениях Ш.Бутаева, выявляя особенности его мастерства.

The author of the article considers the specific features of the artistic language in the works Sh.Butaeva, revealing particularities of his skill.

Бадиийлик нима деган саволга турлича жавоб берилади ва барча жавоб эгалари ўзларича ҳақ бўлиб чиқаверади. Жавоблар қанчалик хилма-хил кўринишларда бўлишидан қатъи назар, моддий-маънавий ҳолатларнинг тил ёрдамида, яъни нутқий кўринишда намоён бўлиши бари бир таъкидланади. Инсон моддий нарсаларнинг аксини кўриши ёки тасаввур қилиши мумкин. Бироқ маънавий оламнинг шакли-шамойили бўлмаганлиги учун, фақат тил орқали англашилади ёки англатилади. Мусаввир гўзал рангларга қанчалик эҳтиёж сезгани каби сўз устаси ҳам тилнинг гўзалликларига, ифода тасвир воситаларига шунчалик муҳтож бўлади. Бизнинг кундалик турмушимизда ишлатиладиган сўзлар ижодкор қалами ёрдамида турлича жило топиб, ўзимизга завқ беради. Бунинг сабаби шундаки: “Тил бир жиҳатдан табиат ва инсондаги гўзалликни акс эттирувчи восита бўлса, иккинчи жиҳатдан унда гўзалликни вужудга келтирувчи жавҳарлар ҳам мавжуд” [1;12] бўлади. Биз бу каби лисоний гўзалликни маҳоратли ёзувчи Шойим Бўтаев қиссалари мисолида кузатамиз.

Ёзувчи “Шамол ўйини” [5] қиссасидаги Беркинбой тасвирида “...қирра бурнининг учи қуш тумшуғига ўхшаб бир оз эгилганлиги...”(16-бет), Ёшиузоқ тасвирида “Кичкина юзида бурни суви қочган бодрингдай беўхшов сўппайиб турарди”. (44-бет) каби ўхшатишларни қўллаган бўлса, бошқа ўринларда “уфқ қон сачрагандек олуда тусга бўялганди” (24-бет), “сувда сузган баликдек” (35-бет) каби кўплаб ўхшатишларни қўллайди.

Муаллиф бадиий тасвир воситаларини қўллаганда тасвир теранлашади, чинакам образли поэтик манзаралар пайдо бўлади. Айниқса, Шойим Бўтаевнинг тил бадииятига хос қирраларидан бири бу – матнда жуфт сўзлардан унумли фойдаланганидир. “Жинларнинг остин-устин ишлари тезда кўриниб қолди. Уларнинг рақсига тушган-тушмагани ҳозирча ноаён” (9-бет), “Беркинбой раис ҳузурига шошилмай-ошиқмай, ширин-ширин ўй-хаёлларга ғарқ ҳолатда кетиб борарди” (29-бет) “Азалдан минбарга чиқавериб-чиқавериб, гапиравериб-гапиравериб пайҳавосини олиб олгандек” (101). Табиийки, бундай жуфт сўзлардан унумли фойдаланилиш қисса тилини яна ҳам гўзаллаштиради. Ёзувчи услубига хос яна бир хусусият такрор сўзларнинг ўринли қўлланишидир. Аксар ҳолларда ровий нутқида шундай такрорлар учрайди. “Ҳамма кўчаларни, ҳамма муюлишларни, ҳамма уйларни ва ўзига керак уйни, ўзига керак йўлакни, ўзи чиқиб боradиган қавату ўзи кирадиган эшикни миясига жо-бажо қилди” (82-бет).

Таилахон билан раиснинг телевизор қаршисида сиёсий шарҳловчининг нутқини, шарҳларини эшитиб ўтирган эпизодида ёзувчи “Негаки” сўзини бир неча марта такрор қўллайди: “Негаки, энди ўтмиш қабиҳликлари, хатолари, разилликларининг барчаси ортда қоладиган бўлибди! Негаки, энди Таилахонга ўхшаганлар ҳам ўз ҳуқуқларини талаб қилса бўлавераркан! Негаки, эндиги раҳбарият илгаригидек анқов, гўл, золим, худбин, пулпараст... ва ҳакозо, ва ҳакозо эмас экан!..” (92-бет). Такрор билан бирга айни чоқда гаплар охирига ундов белгиси қўйилгани ровийнинг ҳаяжонидан дарак беради.

Ёзувчи қаҳрамонларнинг ички ва ташқи нутқларида ҳам такрор сўзлардан унумли фойдалангани кўзга ташланади. “Демак, Қодир Султоновичдек фаришта, Қодир Султоновичдек даҳо... унингдек тенгсиз нотиқ, унингдек меҳнаткаш ғамхўр, унингдек ҳақгўй... ҳам... Таилахонникига келиб тураркан-да!...” Вақтинчалик Ёшиузоқ ролига кирган Раис ана шу тарзда ичдан ўйга толади. Бу ички нутқда бир томондан такрорлар киноя вазифасини ўтаганлиги ҳам

сезилади. Такрорлар нутқнинг табиийлигини кучайтиради. Аслида одатий кундалик оғзаки нутқда такрорларни одам кўп қўллайди. Аммо ўзи сезмаслиги мумкин. Ёзувчи инсон руҳиятининг билимдони сифатида ўз қиссалари тилида, хусусан, қаҳрамонларини сўзлатганда ана шу такрорларга мурожаат қилади. Қиссадаги икки асосий қаҳрамонларниниг ўзаро суҳбат-диалогларидаги жозибани такрор воситасида юзага келтирилганини қуйидаги парчадан кузатиш мумкин:

“- Ўйлаш керак...

- Ўйлайдиган жойи йўқ, ўйлайдиган жойи йўқ! - қизишди Беркинбой. -Ҳа-а, бўпти, деяверинг. Бўптими, бўптими?!

- Бўпти, бўпти...

- Ана-а! Энди мен турдим, Ёшиузоқ ака. Келинни ўзим олиб келаман.Сиз ташвиш чекиб юрманг.

-Ҳаражати....

- Қўяверинг, қўяверинг. Кейин суришиб кетамиз...”(79-бет). Суҳбат давомида ҳам айнан эркин, оғзаки нутққа хос бўлган бир қатор такрорий хусусиятларни шу парчанинг ўзидаёқ кузатиш мумкин. Бундай ўринларда қаҳрамонларнинг табиати ёрқинроқ намоён бўлади. Ёзувчи асар композициясини ретроспектив шаклда қурар экан, бу билан бир қишлоқ ва у орқали бутун жамиятнинг муайян манзарасини тиклашга эришади. Бош қаҳрамон ҳолати унинг хотирасида шунга мос ҳодисаларни юзага келтиради. Бу воқеаликни чуқур таҳлил қилиш ёзувчига воқеа ва қаҳрамонларни турли ракурсдан кўрсатиш имконини беради. Зотан, бу хусусият ҳам ёзувчи ижодининг услубий қирраларини намоён этади.

Ёзувчиниг услуби пейзаж тасвирида ҳам яққол кўзга ташланиб туриши мумкин. Пейзаж ёзувчи яратаётган қаҳрамонлар характерини ёрқинроқ ифодалашга, унинг ички дунёси ва кайфиятини намойиш қилишга ёрдам беради. Аслида Ш.Бўтаев ўз қиссаларида пейзажга жуда катта ўрин ажратмайди. Аммо лозим кўрилган ўринларда бу жиҳатдан ҳам ўзига хос маҳорат эгаси эканини кўрсатади. “Шамол ўйини”да тасвирланган бир эпизодда ёзувчининг шоирона нигоҳи кузатилади. “Кечаларнинг ўз ҳиди бўларди. Сукунатнинг ўз садоси бўларди. Ана шу ҳиду садолар-ла учарди у, учаверарди... Э-ҳе… Энди билса, бу юлдузлар не-не замонларни, не-не тақдирларни, қисматларни кўриб келяптики, уларни бир муштипар одам, айниқса, мундай муштдек тугилиб ётганда тасаввурига сиғдиролмайди...” (26-бет).

Ёзувчи Мирзо бобонинг хаёллар оғушида шу зайлда тасвирлайди. Зероки, лирик кайфиятли ўринларда ёзувчи покдомон қаҳрамонлар тасвири учун ўрин ажаратади. Шойим Бўтаев қиссалари тилида батафсиллик баъзан чўзилган ўринлар учрайди. Бу хусусда Б.Карим ёзади: “Ш.Бўтаев услубида кўпсўзлилик, пичинг, киноя, юмор ва жиддият уйғунлиги бор; батафсиллик устувор. “Шўродан қолган одамлар”да ҳам ёзувчи асосий ўзак воқеликка қадар Назоратчининг психологиясини, табиатини ёрқин очишгача бўлган саҳифаларда жуда кўп тафсилотларни ёзади. Назоратчининг кимлиги, қандай одамлиги, шўроларга нақадар даҳлдорлиги ўз хизмат вазифасини бажарадиган ҳибсхона постидаги вазиятда, касбдошлари, ҳибсхона бошлиғи ва Суннат ўғри билан бўлган узуқ-юлуқ мулоқотларида очилади. Ёзувчи уни кам сўзлатади, кўп ўйлатади ”[2;270]. Тўғри, ёзувчи баъзан вазият тақозосига кўра кўпсўзликка берилади. Аммо Ш.Бўтаев услубида ўрни-ўрни билан жуда сиқиқ, сўзни жуда тежамкорлик билан қўллаган ўринларни кузатиш мумкин. Масалан, “Шамол ўйини” қиссасида мажлис билан боғлиқ бир эпизодда шундай қисқаликка гувоҳ бўламиз:

“Мажлис очилди.

Очилишига қарши, бетарафлар – йўқ.

Мажлис раиси сайланди.

Мажлис раиси сайланишига қарши, бетарафлар – йўқ!

Тўрга чиқиб ўтирадиганларни айтишди.

Тўрга чиқиб ўтиришларига қарши, бетарафлар – йўқ!

Ҳисобот учун сўз колхоз раиси Суроб Рўзиевга берилди” (100-бет).

Бу қисқа манзараларда аксарият мажлисларда юз берадиган ҳолатнинг тўкис бир чизгисини кўриш мумкин. Бундаги такрорий сўз қўлланишлари ҳам табиий таассурот қолдиради. Иккинчидан бунда бир оз истеҳзони ҳам сезиш қийин эмас.

Шойим Бўтаевнинг “Эски арава” қиссаси Гоголнинг “Ўлик жонлар” асарига ўхшатма тарзида, аниқроғи Гоголь қаҳрамонларининг хаёлан Ўзбекистонга ташрифи услубида ёзилган. Аслида Гоголь ижодини чуқур билмайдиган ёзувчи бу тарздаги услубий янгилик учун тажрибалар

қилиши мумкин эмас. Шу маънода Ш.Бўтаев Гоголнинг ижодини, қаҳрамонлари табиатини яхши билади. Бу ўринда ёзувчининг қайсидир элементларни Гоголдан ўрганганини таъкидлашни ҳам истар эдик. Хусусан, гоголшунослар ёзувчининг исмларга жиддий эътибор берганларини таъкидлайдилар. Ю.Манн "Поэтика Гоголя" китобиннинг персонажлар исм ва фамилияларидаги ғайритабиийлик тўғрисида ёзар экан [3;118], бу жиҳатга В.Вересаев "Как работал Гоголь" (1934. 64) китобида алоҳида эътибор берганини айтиб ўтади. Шунга кўра Гоголнинг Яичница, Земляника, Коробочка, Добчинский, Пробка ва бошқа қатор қаҳрамонларининг исм-фамилияларини келтириб ўтади. Ш.Бўтаев қаҳрамонларига исм танлашда Гоголь анъаналарини ўзбек адабиётида давом эттирди. Чунки унинг қаҳрамонларининг исм-фамилиялари одатдаги ўзбекча исмлардан кескин фарқ қилади: Беркинбой, Барака, Ёшиузоқ, Нишонбой Ҳурзамонович, Ёрибек, Симхобоев, Назоратчи, Мэлс, Тошқувват. Бироқ бу дегани Ш.Бўтаев қиссаларидаги ҳамма қаҳрамонларининг номлари ғайритабиий дегани эмас, албатта. Ҳар ҳолда исм танлаш, уларга маъно юклаш ҳам ёзувчининг услубий ўзига хослигини кўрсатадиган омиллар қаторига киради.

Ш.Бўтаевнинг бошқа адибларда учрамайдиган шева сўзларини қўллаганини дастлаб профессор А.Расулов таъкидлади: "Ҳар бир ижодкор адабиётга ўз мавзуси, қаҳрамонлари, бетакрор "тили" билан кириб келади. Шойим Бўтев қаҳрамонлари бетакрор кўринишга, руҳий ҳолатга, ўз тилига эга" [4;435]. Ҳақиқатан ҳам ёзувчи асарлари тилида "туппа", "чархин", "валангор", "ҳориқулода", "сохт-сумбати", "сарангроқ", "калолат", "говгум", "санамараста", "шалойим", "қамғоқ", "лайлакхос", "ҳўллапўш", "бебилиски", "чошғалвир" ва бошқа қатор сўзларни қўллайди. Табиийки, бу биринчидан ўзбек адабий тилиниг бойишига хизмат қилади. Қолаверса, А.Расулов таъкидлаганидек ёзувчининг ўзига хос "тили"дан дарак беради.

Фикримизча, Ш.Бўтаев қиссалари тилидаги айрим сўзларниниг ноўрин қўлланганига ҳам эътибор бериш жоиздир. Ёзувчи бир ўринда шамолга нисбатан "телбаёна" сифатлашини ноўрин ишлатади: "телбаёна шамол эса бошлади" (58-бет). "Телбанамо" тарзида қўллаш ўринли деб ҳисоблаймиз. Баъзан "сару калаваси" (63-бет, 103-бет), "кулли ишонч" (91-бет) каби сўз бирикмаларини "калавасининг учи", "бутун ишонч" тарзидаги ўзбекча бирикмалар билан ифодалаш ўринли бўлар эди. Адиб услубида гоҳо публицистикага хос оҳанглар ҳам сезилиб ҳолади: "Ҳилол бибининг дил-дилдан айтган сўзлари барчада чуқур таассурот қолдирди" (58-бет) каби гапларда бадиий тасвирдан кўра хабарга хос пафос етакчилик қилгани сезилиб қолади.

Умуман, Шойим Бўтаевнинг ўзига хос бетакрор услуби борлиги, тил гўзалликларини чуқур ҳис қилиши асарларининг қимматини оширганлигини таъкидлаш жоиз.

АДАБИЁТЛАР:

1.Рустамов А. Сўз хусусида сўз. –Т.: Ёш гвардия, 1987.- Б.12
2.Б.Карим. Моҳиятнинг намоён бўлиши. // Мустақиллик даври адабиёти. Мажмуа.- Т., 2006.- Б.270
3.Ю.Манн. Поэтика Гоголя.- М.: Худ.лит., 1988. – С. 118.
4.А.Расулов. Таваллуд топаётган кўнгил муждалари.// Ш.Бўтаев .Ҳаёт. – Т.: Шарқ, 2000
5. Ш.Бўтаев. Ҳаёт. – Т.: Шарқ, 2000 (Бундан кейинги кўчирмалар шу китобдан олинди ва саҳифаси қавс ичида кўрсатилди)

Ўзбекистон миллий университети
2010 йил 29 августда қабул қилинган.
(Тақризчи: ф.ф.д. Д.Қуронов)